

Wstęp

Zachowanie dziedzictwa kulturowego jest kluczowe dla trwania tożsamości narodu. Dostrzegli to słusznie twórcy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483, ze zm.), wskazując w jej preambule, że „jesteśmy zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku”. Historia Polski wiąże się z wydarzeniami, które z jednej strony prowadziły do niszczenia i grabieży materialnych elementów naszej kultury, z drugiej strony te same wydarzenia miały wpływ na tworzenie tożsamości naszego narodu, a pamiątki po nich stały się częścią polskiego dziedzictwa kulturowego. Dziedzictwo to jako czynnik współtworzący tożsamość oraz nośnik pamięci powinno być przedmiotem szczególnej ochrony ze strony państwa polskiego. Jest ono bowiem nieustannie narażone na zubożenie z uwagi na zjawisko przestępczości. Przemyt zabytków, grabieże stanowisk archeologicznych, niszczenie zabytkowych budowli, fałszowanie dzieł sztuki czy kradzieże dóbr kultury z muzeów, bibliotek i świątyń to zaledwie przykładowe formy działań przestępców, przed którymi państwo polskie, a także obywatele powinni chronić swoje dziedzictwo. Aby przeciwdziałać tym zagrożeniom, potrzeba badań nie tylko nad poszczególnymi formami przestępstw, ale nad całym zjawiskiem przestępczości zagrażającej dziedzictwu kulturowemu.

Powodem podjęcia przeze mnie badań nad przedstawioną w książce problematyką było zdiagnozowanie luki w postaci braku publikacji naukowej, która w sposób kompleksowy przedstawiłaby zagadnienie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce i dokonywałaby jego oceny. Uważam bowiem, że funkcjonujące mechanizmy służące ochronie dóbr kultury i zabytków powinny być cyklicznie oceniane pod kątem swojej skuteczności w zapobieganiu zagrożeniom związanym z przestępczością. Niniejsza książka ma na

celu wypełnienie istniejącej luki poprzez zobrazowanie i ocenę, jak na przestrzeni lat kształtowały się regulacje prawne poświęcone dziedzictwu kulturowemu w Polsce i na arenie międzynarodowej. Dokonanie syntezy informacji o funkcjonujących obecnie rozwiązaniach dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce, jak również analiza tych rozwiązań pod kątem ich skuteczności pozwoliły na wskazanie w książce kierunków dalszego ich rozwoju. Aby zrealizować ten cel, przeanalizowałem polskie ustawodawstwo zawierające przepisy karne wykorzystywane do zwalczania przestępczości wymierzonej w zabytki, dobra kultury i wartości niematerialne będące częścią dziedzictwa kulturowego. Analizę ustawodawstwa prowadziłem także pod kątem przepisów ustanawiających normy prawne dla działań związanych z poszukiwaniem i odzyskiwaniem dóbr kultury utraconych w wyniku przestępstwa oraz regulacji związanych z zabezpieczeniem zabytków i dóbr kultury przed przestępczością. Ponadto uwzględniłem płaszczyznę regulacji międzynarodowych oraz prawo Unii Europejskiej, w tym działania organizacji międzynarodowych i instytucji unijnych.

Przedstawienie, jak kształtowały się regulacje i praktyka ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce i jakie czynniki miały na to wpływ, jest kluczowe dla dalszego właściwego reagowania na zagrożenia. Wiedza o genezie funkcjonujących w Polsce przepisów dotyczących ochrony zabytków i zwalczania przestępczości w mojej ocenie pomaga zrozumieć funkcjonujące obecnie rozwiązania dotyczące przedstawionego w książce zagadnienia. W publikacji zawarłem ocenę zagrożenia dziedzictwa kulturowego poszczególnymi formami przestępczości oraz przedstawiłem instytucjonalne ramy jego ochrony. Przeprowadzone badania i analizy pozwoliły na zaproponowanie własnej definicji pojęcia „przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu” i określenie zakresu tego zjawiska.

W ramach realizacji badań nad przedstawionym w książce zagadnieniem postawiłem następujące pytania badawcze:

1. W jaki sposób ukształtowały się w Polsce obecne rozwiązania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością?
2. Czy obowiązujące w polskim systemie prawnym regulacje pozwalają skutecznie chronić dziedzictwo kulturowe przed przestępczością?
3. Jaką rolę w instytucjonalnej ochronie dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce odgrywają poszczególne instytucje, służby i organy państwowe.
4. Jaki wpływ na polskie rozwiązania dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego mają regulacje prawa międzynarodowego i prawo Unii Europejskiej?

5. Jak powinno być zdefiniowane pojęcie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu?
6. Czy istnieją luki prawne w zakresie ochrony poszczególnych kategorii dziedzictwa kulturowego przed danymi formami przestępczości?

Jednocześnie wieloletnie badania nad zjawiskiem przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, a także obserwacje tego zjawiska w praktyce w ramach pracy zawodowej pozwoliły mi postawić hipotezy, które w książce będą podlegać confirmacji lub falsyfikacji:

1. Istniejące statystyki dotyczące przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu nie dają miarodajnego obrazu tego zjawiska.
2. Niektóre instytucje prawne mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w praktyce funkcjonują w ograniczonym zakresie lub nie funkcjonują właściwie.
3. W Polsce nie istnieje spójna strategia zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

W pracy nad książką wykorzystałem metody badawcze obejmujące analizę literatury przedmiotu, analizę doktrynalną, analizę orzecznictwa, metodę wywiadu i analizę spraw dotyczących przestępstw przeciwko dziedzictwu kulturowemu (*case study*). Istotna dla moich badań była metoda prawno-historyczna, za pomocą której zbadałem wydarzenia i zjawiska, które przyczyniły się do ukształtowania się funkcjonującego w Polsce modelu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. W ramach badań nad dynamiką i strukturą przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu zastosowałem również metodę statystyczną.

Korzystając ze wskazanych metod badawczych, analizowałem literaturę przedmiotu i orzecznictwo, by odpowiedzieć na postawione pytania badawcze oraz zweryfikować hipotezy. Prowadziłem bogatą korespondencję z organami ścigania i instytucjami publicznymi, dzięki której pozyskałem wiele wykorzystanych w książce informacji i materiałów, w znacznej mierze dotychczas niepublikowanych. Dane uzyskane z Komisji Europejskiej, Policji, Straży Granicznej, Krajowej Administracji Skarbowej, Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Najwyższej Izby Kontroli, od wojewódzkich konserwatorów zabytków i z muzeów umożliwiły mi komplementarną ocenę zarówno skali przestępczości wymierzonej w dziedzictwo kulturowe, jak i stosowanych obecnie metod jego ochrony. Pozyskane informacje uzupełniłem o wyniki badania w formie wywiadów z ekspertami – oficerami policji wyselekcjonowanymi wśród funkcjonariuszy, przyjmując kryterium doświadczenia i sukcesów w zwalczaniu przestępstw wymierzonych w zabytki i dobra kultury.

Odnosnie do analizy literatury przedmiotu warto podkreślić, że choć nie ma obecnie komplementarnego opracowania dotyczącego ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością, to istnieje wiele publikacji odnoszących się do wybranych zagadnień związanych z przestępczością wymierzoną w dziedzictwo kulturowe, w tym zabytki i dobra kultury. W tym miejscu należy wskazać w szczególności na publikację Macieja Trzcińskiego dotyczącą przestępczości wymierzonej w dziedzictwo archeologiczne¹, Bartłomieja Gadeckiego poświęconą ochronie dziedzictwa podwodnego przed przestępczością², opracowania Katarzyny Lenczowskiej-Soboń³ i Ryszarda Krawczyka⁴ odnoszące się do niszczenia zabytków czy prace Dariusza Wilka⁵ i Agnieszki Szczekali analizujące problem fałszerstw dzieł sztuki⁶. Istotne badania na temat patologii na rynku sztuki prowadzą także Wojciech Szafrąński⁷ i Wiesław Pływaczewski⁸. Na międzynarodowe aspekty przestępstw przeciwko dobrom kultury zwraca natomiast uwagę Marcin Rau⁹. Kryminalistyczne i kryminologiczne aspekty przestępstw wymierzonych w elementy dziedzictwa kulturowego były też przedmiotem publikacji praktyków, takich jak m.in. Piotr Ogrodzki¹⁰, Mirosław Karpowicz¹¹, Adam Grajewski¹²,

¹ Zob. M. Trzciński, *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawno-kryminalistyczna*, Warszawa 2010.

² Zob. B. Gadecki, *Ochrona podwodnego dziedzictwa kultury – aspekty prawne i kryminologiczne*, Warszawa 2014.

³ Zob. K. Lenczowska-Soboń, *Przestępstwo zniszczenia lub uszkodzenia zabytku*, Warszawa 2022.

⁴ Zob. R. Krawczyk, *Niszczenie zabytków nieruchomych w Polsce – analiza prawna, kryminologiczna i kryminalistyczna*, niepublikowana rozprawa doktorska, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2015.

⁵ Zob. D. Wilk, *Fałszerstwa dzieł sztuki. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Warszawa 2015.

⁶ Zob. A. Szczekała, *Fałszerstwa dzieł sztuki. Zagadnienia prawne*, Warszawa 2012.

⁷ Zob. W. Szafrąński, *Nowe zjawiska w obrębie przestępczości na rynku sztuki w Polsce* [w:] *Przestępczość przeciwko dziedzictwu kulturowemu: diagnoza, zapobieganie, zwalczanie*, red. M. Trzciński, O. Jakubowski, Wrocław 2016.

⁸ Zob. W. Pływaczewski, *Nielegalne transakcje na rynku dzieł sztuki. Etiologia i fenomenologia zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania* [w:] *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, red. W. Szafrąński, K. Zalasieńska, Poznań 2009.

⁹ Zob. M. Rau, *Przestępstwa przeciwko dobrom kultury w międzynarodowym prawie karnym*, Warszawa 2021.

¹⁰ Zob. P. Ogrodzki, *Przestępczość przeciwko zabytkom (charakterystyka zagrożenia)* [w:] P. Ogrodzki et al., *Zagrożenie zabytków przestępczością*, Warszawa 2005.

¹¹ Zob. M. Karpowicz, *Krajowe i międzynarodowe uwarunkowania ścigania przestępstw przeciwko zabytkom* [w:] *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom. Materiały pokonferencyjne*, red. M. Karpowicz, P. Ogrodzki, Szczepań 2005.

¹² Zob. A. Grajewski, *Sposoby postępowania w przypadku kradzieży obiektów ze zbiorów muzealnych*, „Muzealnictwo” 2018, t. 59.

Anna Skaldawska¹³, Wojciech Krupiński¹⁴ czy Marek Łuczak¹⁵. W badaniach korzystałem ponadto z istotnych niepublikowanych prac naukowych, m.in. rozprawy doktorskiej Jakuba Witta dotyczącej przestępczości przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu¹⁶ czy opracowania Marcina Sabacińskiego poświęconego zjawisku poszukiwaczy skarbów¹⁷. Ponadto pozyskałem i wykorzystałem dokumenty z akt postępowań karnych i akt sądowych odnoszących się do badanych kategorii przestępczości.

Pomimo że książka nie zawiera odrębnego rozdziału o charakterze komparatystycznym, badania porównawcze nad zjawiskiem były przeze mnie także prowadzone, czego efektem są opracowania dotyczące ochrony dziedzictwa kultury przed przestępczością w wybranych państwach europejskich¹⁸. Oceniając w książce polskie rozwiązania, korzystałem z wiedzy o istniejących w innych państwach sposobach ochrony dziedzictwa kulturowego, co miało wpływ na moją ocenę.

Książka składa się ze wstępu i zakończenia oraz sześciu rozdziałów, które zostały tak zaplanowane, by w sposób wyczerpujący przedstawić problematykę przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu.

We wstępie przedstawiam założenia publikacji, uzasadniając wybór jej tematu. W tej części wskazuję również pytania i hipotezy badawcze oraz omawiam zastosowaną metodologię.

¹³ Zob. A. Skaldawska, *Zwalczanie przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu – zadania Krajowej Administracji Skarbowej*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, R. 12, nr 1(44).

¹⁴ Zob. W. Krupiński, *Działania Straży Granicznej w zakresie zwalczania przestępczości dotyczącej przemytu zabytków*, „Kwartalnik Policyjny” 2018, R. 12, nr 1(44).

¹⁵ Zob. M. Łuczak, *Policja w walce o zabytki*, Warszawa 2020.

¹⁶ J. Witt, *Przestępczość przeciwko dziedzictwu martyrologicznemu*, niepublikowana rozprawa doktorska, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2022.

¹⁷ M. Sabaciński, *Opis zjawiska „poszukiwania skarbów” w Polsce*, projekt analityczno-badawczy, realizowany dzięki stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, 2018, niepubl., s. 3–4.

¹⁸ Zob. A. Jakubowski, O. Jakubowski, *Analiza regulacji prawnokarnych w zakresie ochrony dziedzictwa kultury w wybranych państwach europejskich* [w:] *Aneks do raportu: „Ochrona zabytków ruchomych w wybranych obcych systemach prawnych”, opracowanego w ramach „Raportu dotyczącego stanu ochrony prawnej oraz kierunków zmian w zakresie prawnej ochrony zabytków ruchomych w Polsce”* przygotowanego w ramach realizacji Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014–2017 dla Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, red. P. Stec, Opole 2015; O. Jakubowski, *Karnoprawna ochrona dziedzictwa kulturowego przed zniszczeniem w wybranych państwach europejskich – zarys zagadnienia*, „Studia Prawnoustrojowe” 2019, nr 44; idem, *Implementacja przepisów Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/60/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie zwrotu dóbr kultury wyprowadzonych niezgodnie z prawem z terytorium państwa członkowskiego w wybranych państwach europejskich: zarys zagadnienia* [w:] *Restytucja zabytków w Polsce: ograniczenia i perspektywy*, red. A. Gerecka-Żotyńska, Poznań 2019.

W pierwszym rozdziale wskazuję genezę rozwiązań mających na celu ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce, przedstawiając ich rozwój, poczynsz od czasów zaborów aż do momentu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej. Aby zgłębić przyczyny przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu, poddaję analizie zarówno wydarzenia, które w mojej ocenie miały wpływ na kształtowanie się tego typu przestępczości, jak i formowanie się metod jej zwalczania. Wskazując na poszczególne trendy w trakcie rozwoju systemu ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce, przytaczam przykłady przestępstw, które je potwierdzają.

W rozdziale drugim omawiam podstawowe pojęcia stosowane w związku z ochroną dziedzictwa kulturowego przed przestępczością, zawarte w aktach prawnych i zdefiniowane w doktrynie. Wskazując zakresy poszczególnych pojęć, takich jak dziedzictwo kultury, dobro kultury, zabytek, muzealium, dzieło sztuki, a także innych terminów przedstawionych w tej części książki, uzasadniam tezę, że z punktu widzenia systemu ochrony dziedzictwa kulturowego funkcjonowanie w nim tak dużej liczby pojęć o charakterze normatywnym może utrudniać stosowanie rozwiązań o charakterze karnoprawnym.

W rozdziale trzecim przedstawiam obowiązujące obecnie w Polsce regulacje prawne mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością. Dokonuję przeglądu i analizy istniejących unormowań ustawowych zawierających rozwiązania w zakresie karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego, a także przepisy mające na celu ochronę zabytków i dóbr kultury przed przestępczością. W szczególności oceniam tu, czy obowiązujące w Polsce regulacje są spójne i wystarczające, by zapobiegać stratom w zasobie zabytków i dóbr kultury. Ponadto przedstawiam propozycję zmiany modelu karnoprawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce.

Rozdział czwarty jest poświęcony instytucjonalnym ramom ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce. W kontekście obowiązujących regulacji prawnych dotyczących ochrony dziedzictwa przed przestępczością omawiam granice kompetencji organów ścigania i instytucji powołanych do ochrony zabytków i dóbr kultury. Uwzględniam ponadto role innych podmiotów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo zabytków i dóbr kultury oraz czynniki i instrumenty prawne mające wpływ na to bezpieczeństwo.

W rozdziale piątym przedstawiam, jaki wpływ na ochronę dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w Polsce mają regulacje międzynarodowe i prawo Unii Europejskiej. Z uwagi na fakt, że zagrożenia dla zabytków i dóbr kultury wynikające z działań przestępczych mają często charakter transgraniczny, w tej części publikacji dokonuję analizy wykorzystywanych do zwalczania

tych zagrożeń aktów prawnych w postaci konwencji międzynarodowych, umów bilateralnych, prawodawstwa Unii Europejskiej oraz dokumentów o charakterze *soft law*. Zwracam uwagę na rolę międzynarodowych organizacji oraz organów Unii Europejskiej w przeciwdziałaniu i zwalczaniu przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu oraz przytaczam przykłady współpracy w ramach realizacji tych celów. Podaję też informacje dotyczące skali przestępczości przeciwko dobrom kultury w Europie.

Rozdział szósty zawiera ocenę głównych form przestępczości zagrażającej dziedzictwu kulturowemu z uwzględnieniem motywacji sprawców tych przestępstw, charakterystycznych metod ich działania oraz szczególnie narażonych na zagrożenie przestępczością obszarów dziedzictwa kulturowego. W tej części przedstawiam własną propozycję definicji pojęcia „przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu” oraz informacje dotyczące skali tej przestępczości. Prezentuję tu wyniki badania w formie wywiadu z ekspertami, mającego na celu ocenę skuteczności przyjętych w Polsce rozwiązań.

W zakończeniu, odnosząc się do pytań i hipotez badawczych, przedstawiam wnioski i podsumowanie, a także postulaty zmian w prawie i w praktyce ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością.

Monografia uwzględnia stan prawny na dzień 16 kwietnia 2026 r.

Niniejsza książka opiera się na zmodyfikowanej i uaktualnionej wersji pracy doktorskiej pt. „Ochrona dziedzictwa kulturowego przed przestępczością w prawie i praktyce polskiej”, obronionej w 2024 r. z wyróżnieniem w Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, a ponadto wyróżnionej przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości w VII edycji Konkursu na najlepszą rozprawę doktorską i habilitacyjną z zakresu nauk prawnych. W związku z powyższym chciałbym wyrazić wdzięczność wszystkim, którzy przyczynili się do jej powstania. W szczególności pragnę podziękować promotorom mojej rozprawy doktorskiej: prof. dr. hab. Andrzejowi Rzeplińskiemu oraz prof. dr. hab. Irenie Rzeplińskiej za okazane wsparcie na każdym etapie tworzenia pracy, a także inspirację dla naukowego rozwoju. Dziękuję również recenzentom – prof. dr. hab. Stanisławowi Waltosowi, prof. dr. hab. Katarzynie Laskowskiej, dr. hab. Wojciechowi Szafrąnskiemu, prof. UAM za cenne rady oraz wszelkie uwagi dotyczące treści i struktury pracy, które uwzględniłem, przygotowując ją do publikacji. Jestem niezmiernie wdzięczny oficerom Policji: inspektorowi w stanie spoczynku Mirosławowi Karpowiczowi, młodszemu inspektorowi w stanie spoczynku

Katarzynie Czaplickiej-Farynie, podinspektorowi dr. Adamowi Grajewskiemu, nadkomisarzowi dr. Markowi Łuczakowi, podinspektorowi w stanie spoczynku Markowi Siemionkowiczowi – za zgodę na udział w badaniu w formie wywiadów i podzielenie się swoją ogromną wiedzą w obszarze zwalczania przestępczości przeciwko dziedzictwu kulturowemu. Za udostępnienie zdjęć dóbr kultury będących przedmiotem różnych opisanych w książce przestępstw dziękuję: Komendzie Głównej Policji, Muzeum Narodowemu w Gdańsku i Narodowemu Instytutowi Muzeów. Wreszcie, *last but not least*, za wsparcie i osobiste zaangażowanie w wydanie niniejszej książki dziękuję prof. dr. hab. Kamilowi Zeidlerowi, redaktorowi serii Biblioteka Prawa Ochrony Zabytków, a także dr Joannie Kamień za pracę redakcyjną.

Do badań nad zagadnieniem ochrony dziedzictwa kulturowego przed przestępczością zainspirował mnie wybitny ekspert w dziedzinie bezpieczeństwa Piotr Ogrodzki (1958–2013), dyrektor Ośrodka Ochrony Zbiorów Publicznych, którego pamięci dedykuję niniejszą książkę.